

POČECI HRVATSKOG KAZALIŠTA U RIJECI

Marija Crnobori

Gotovo prije 250 godina na Rijeci je već bilo kazalište. Istina, drveno i ne samo kazalište jer je u toj drvenjari bila i kockarnica i kartašnica, a održavali su se i krabuljni plesovi.

Godine 1883. Ivan Ciotta, gradonačelnik Rijeke, izlaže skice kazališta na uvid građanima da se zna što se gradi, i to na prostoru koji su predložili sami građani. Graditelji su bili Helmer i Felner. Nova divna zgrada zvala se »Teatro Communale«. Otvaranje kuće je bilo 3. X 1885 »Aidom« i »Giocondom«. Predstave su se davale za vrijeme karnevala. U početku su se za kuću brinuli najugledniji građani, a onda se davala u najam. Godine 1913. teatar je dobio ime »Teatro Communale Giuseppe Verdi« i tako se zvao sve do oslobođenja Istre. Zakupci su vladali i dovodili trupe sa svih strana, na svim jezicima, samo hrvatski nije smio u to kazalište, iako je većina građanstva bilo hrvatsko. Korijeni hrvatskog kazališta su u »Narodnoj čitaonici« gdje su gostovali Andrija Fijan, Marija Ružička-Strozzi, Ljerka Šram i drugi.

Drago Gervais sjećajući se početaka hrvatskog kazališta u Rijeci, prilikom desetogodišnjice teatra »Ivan Zajc«, kaže: »Vijekovima proganjan, prezreni, ismijavani jezik kozara, barbara, galeota, schiavona, zbog koga su veliki i mali fašistički hijerarzi dobijali histerične napade, progonili ga paragrafima, batinama, ricinusom, istjerali iz škola, palili na lomačama knjige pisane na njemu, sakatili ga u matičnim listinama, uništavali na ulicama, na spomenicima, na grobovima, taj se jezik koza-

ra, barbara, galeota i schiavona zajedno sa oslobodilačkim brigadama, razlio kao bujica i ušao u zgradu na Rječini, koja je trebala da bude najjače i najubojitije oružje za denacionalizaciju našeg elementa, najopasniji otrov kojim je trebalo otrovati naše narodno tijelo.«

Ivan Popović, član amaterske družine »Nikola Car«, inače pomorski strojar, dobio je na svoje ime, pisani nalog NOO Sušak, datiran 4. V 1945. godine, da zauzme »Teatro Verdi« na Rijeci i da pripremi proslavu oslobođenja Primorja te Sušaka i Rijeke. Ivo Popović, Mate Ružić i Ivan Czundt ušli su u teatar i zauzeli ga. Dra Đuru Rošića Rijeka je uključila u sam početak rada kazališta.

Amaterske družine su bile luče kulture i prije rata i za vrijeme borbe za oslobođenje Istre.

Na proslavi 10. V 1945. godine dr Đuro Rošić u kazalištu je održao govor. To je bila prva hrvatska riječ u riječkom kazalištu. Družina »Otokar Keršovani«, uz pomoć »Nikole Cara«, izvela je program.

Poslije proslave se grupa »Nikola Car« rasformirala. U teatar su ušli članovi talijanske gradske kazališne trupe »Filodramatica fiumana«. Neki članovi družine »Nikola Car« otišli su u oblasnu amatersku grupu »Otokar Keršovani« sa sjedištem u Opatiji, a drugi su se razišli za svojim zvanjima. Grupa »Otokar Keršovani« je igrala na Sušaku i vraćala se kući u Opatiju u pansion Korzo, gdje su njezini članovi stanovali.

Dana 15. XII 1945. godine po nalogu oblasnog Narodnog odbora Rijeke, predaje se kazalište na upravljanje oblasnoj družini »Otokar Keršovani« čiju su upravu činili Vlado Blašković, Ivan Popović i Mate Ružić Ćif. (Mate Ružić je bio mornar iz Kostrene. Lijepim baritonom je pjevao »Kostreno, moja Kostreno«! Čujem ga i sad. Zvali su ga Ćif kao da je prvi oficir na brodu. To mu je ime ostalo. Svako mu je vino bilo dobro! Bio je često tužan. Voljeli smo ga. Objesio se jednoga lijepog sunčanog dana.)

Za muzičkog rukovodioca postavljen je kompozitor i dirigent Slavko Zlatić, a za dramskog rukovodioca Ivan Czundt, kojega je poslije zamijenio na vrlo kratko vrijeme Kalman Mesarić.

Dne 4. I 1946. godine prilazi se formiranju stalnog kazališta, pa su članovi oblasne kazališne družine »Otokar Keršovani«, talijanska gradska družina »Filodramatica fiumana« i svi muzičari, a to je bio dobar orkestar koji je vodio Nino Serdoč, postali stalni članovi kazališta.

Pjevači iz »Otokara Keršovanija« i »Nikole Cara« postali su zboristi opere. Imenovana je nova uprava, postavljena odlukom Okružnog narodnog odbora za Istru i gradskog Narodnog odbora Rijeka.

Sad su na čelu kuće bili intendant dr Đuro Rošić, glavni tajnik Vladimir Blašković, direktor opere Slavko Zlatić, direktor drame Ivan Czundt, direktor talijanske drame Tulio Fonda, inače pomorski kapetan i član uprave Osvaldo Ramous.

Republika Hrvatska je administrativno priznala malo poslije od same Rijeke taj teatar koji je, eto, na Rječini već bio počeo živjeti svojim načinom života.

Između 4. I 1946. i 20. X 1946. godine odlazilo se neko vrijeme na gostovanje po Istri pod firmom UAIS (Unione antifascista Italo-Slava). Sve je bilo na dva jezika, na hrvatskom i talijanskom.

Od 4. I 1946. godine počeli su dolaziti i profesionalci, hrvatski i talijanski, u Riječko kazalište. Krajem augusta 1946. ponovno je nova uprava: Đuro Rošić, upravnik, Ricardo Moresco, zamjenik intendantanta i operni režiser, Ferdo Pomikalo, glavni tajnik kazališta i tajnik opere, Boris Papandopulo, direktor opere i dirigent, Marko Fotez, direktor drame i redatelj, Tulio Fonda, direktor talijanske drame, i Osvaldo Ramous, član uprave.

Eto, tako je nekako išla putanja do kazališta na hrvatskom jeziku na Rijeci. Podatke sam pokupila iz »Scene«, kazališnog časopisa Riječkog kazališta, iz članaka Cihara i almanaha izdanih prilikom većih godišnjica riječkog Narodnog kazališta, odnosno »Ivan Zajc«, a nešto potječe i od nas još živih svjedoka dijela toga rađanja. Čovjek živi s ljudima i pamti s ljudima. Ni čašu vode čovjek ne popije sam.

Dana 20. X 1946. bilo je u teatru svečano. Najprije je govorio pročelnik prosvjetnog odjela Oblasnog odbora za Istru Ivanušić, pa dr Đuro Rošić, onda predsjednik NOO Rijeka Klausberger i na kraju delegati Pule i Trsta. Rošić je među ostalim rekao: »Nestalo je s pozornice naše stvarnosti tog evropskog integriteta, ostao je slobodan narod Istre i Rijeke, Hrvatskog primorja i Sušaka, ostale su naše zastave na koje je pala crvena zvijezda, ostao je pred nama svijetli lik druga Tita.« Rekao je još ovo: »Zadatak našeg kazališta je velik... da taj zadatak izvrši, kazalište ima neslućene mogućnosti«. Slušali smo ga iza zavjese uzbuđeni i spremni za izlazak. Poslije govora je počela »Dubravka«. Novine su pisale da je »Dubravka« bila na odličnoj umjetničkoj visini.

Zgodno je da je s »Dubravkom« kasnije slavljena i desetogodišnjica i dvadesetogodišnjica riječkog kazališta. A istog dana kada je bilo otvorenje teatra, bio je pušten u promet i novi zidani most preko Rječine koji je spajao Rijeku i Sušak. Tito je bio na otvorenju mosta. Djelokrug Narodnog kazališta na Rijeci bit će otad ne samo grad Rijeka, Hrvatsko primorje i Istra, nego i Gorski kotar. Imam pred sobom plakat te prve predstave. Piše: 20. listopada 1946. »Dubravka«. Debeli crvena slova štampana na brokatu. Plakat u »zlatnom okviru«. Gore piše: Narodno kazalište Rijeka — Teatro del popolo, Fiume«. U sredini crvena zvijezda. Dolje piše: »početak u 20 sati« — Inizio alle ore 20«. Naglašavam, sve obavijesti bile su uvijek na hrvatskom i talijanskom jeziku. Eto, moglo se najnormalnije u istom teatru glumiti i pjevati i na dva jezika.

Pokušat ću opisati svoj put do riječkog kazališta. Bila sam član jedne komisije za razgraničenje Istre. Poslali su me iz Zagreba. Kako sam došla u tu komisiju, zaista ne znam. Oko mene sve pametni ljudi s dokumentima, a ja mala, ništa. Stanovali smo u Opatiji, bilo je divno. More je mirisalo, svugdje praznično raspoloženje. Bio je u Opatiji i zagrebački Radio zbor, koji je isto tako spadao komisiji za razgraničenje. Pitali su me hoću li recitirati u okviru programa njihovih koncerata. »Hoću, nego šta!« odgovorila sam. Na Rijeci se spremala proslava u kazalištu. Mislim da je to bio sam početak maja 1946. godine. Možda Prvi maja. Ja sam i sama bila došla da vidim kazalište i zavirim u nj. Tu se bio našao kasnije riječki tehnički šef Franjo Uršić koji je upozorio Rošića na mene. Nisam se mogla suzdržati pa sam rekla Rošiću kako bi me radovalo da i ja recitiram na toj proslavi. Uključio me u program. Bilo je mnogo sudionika. Ja sam recitala Matu Balotu: »Sipe Piva« i »Dvi daske«. Dobro sam prošla. Baš dobro! Bila sam uzbuđena. Dina Zlatić me pitala, bih li htjela na Rijeku u kazalište. Nisam odgovorila. Poslije je Dina Zlatić pitala i Rošića hoće li u ansambl Mariju Crnbori. »Bogati, kako ne bih htio!« odgovorio je, kaže mi sam Rošić. Tražili su me preko Ive Tijardovića koji je bio intendant Hrvatskog narodnog kazališta, Jože Rutića, generalnog sekretara kazališta u Zagrebu i Ministarstva za prosvjetu, kod Grge Gamulina. Kada sam čula da zaista treba da odem na Rijeku u kazalište, otišla sam u Grge Gamulina i rekla sam mu da bih ga najradije udarila metlom po glavi. Poslije dosta godina oboje smo se tom susretu i razgovoru smijali. Putovala sam u kazalište na Rijeku istog dana kada je išla i zagre-

bačka Opera na gostovanje na Rijeku. Nekoliko dana poslije došla je i hrvatska Drama na gostovanje. Putovala sam i lila gorke suze jer nisam znala u kakav ansambl idem, a to nisam ni željela. Otići iz Hrvatskog narodnog kazališta nikome ne bi bilo drago, pogotovo jer sam u Zagrebu bila vrlo dobro počela. Na Rijeci u kazalištu već su bili članovi KUD-a »Otokar Keršovani«. I tako sam ja bila među prvim profesionalnim glumcima koji su došli u riječko kazalište.

Jedno me je veče pozvala u svoj stan Dina Zlatić. Dina je vodila kulturu u Istri. U nje je bila i Anđelka Turčinova, novinarka. Anđelka i ja smo bile u isto vrijeme pitomice Istarskog internata. Poštivale smo jedna drugu već u internatu. Cijelu smo noć razgovarale o teatru i ja sam zamolila da na Rijeku dovedu i Marka Foteza koji je bio poslan u Zadar od Ministarstva prosvjete da tamo osnuje prvi hrvatski teatar, pa je tako on bio jedan od osnivača i teatra u Zadru.

U rujnu je Fotez došao u Rijeku i otad smo nas dvoje ostali zajedno.

Danas znam da svom dolasku na Rijeku mogu zahvaliti cijeli svoj daljnji rad i život. Tu sam srela divne ljude i njihov neopisiv zanos za kazalište. Čim sam došla, bila sam uključena u gostovanje po zoni »B« Istre.

»Sjećam se — kaže mi Željka Rajner, primadona beogradske opere — vozili smo se kamionom. Kada smo išli na put, Rošić nam je uvijek donosio cigarete za sretan put. Tebe (misli mene) stavili smo u kabinu kod šofera da ne promukneš. Bila si slaba s bronhijama (to sam uvijek i ostala), a i imala si najviše teksta da izgovoriš. Mi smo sjedili u otvorenom prostoru na drvenim klupama zamotani u šalove i svakojake tople krpe«. »Nosili smo transparente sa parolama, zastavu, izvikivali: 'Istra je naša, Tito je naš' i pjevali smo pjesme iz borbe — kaže Zdenka Heršak, i dodaje — bili smo veseli i dobre volje«. »Najednom je neko viknuo: 'Lezi!' Legli smo kao pokošeni — priča Željka i nastavlja. Preko ceste je bila spuštena žica, pa je lako mogao neko ostati bez glave jer je kamion jurio. Jedan se transparent s parolom s jedne strane otkacio i svojom težinom povukao sa sobom žicu na niže. Izbjegli smo nesreću i radovali se iz sveg srca.«

Davali smo program po selima i malim mjestima. Zgodno se jednom u Taru složilo: livada je bila kao gledalište, a brdašce kao pozornica. Baš smo se na tim turnejama naplakali. I oni u »gledalištu« i mi

na »pozornici«. Gledalište je prvi put slušalo svoju riječ! Divnih li i velikih dana! Mi sretni što možemo govoriti, a oni sretni da nas mogu razumjeti. Tako je to bilo, a »nešto što je bilo ne može se učiniti da nije bilo« (Shakespeare — Magbeth).

Bio je i jedan program sindikalne podružnice »Saveza prosvjetnih radnika, podružnice br. 4 — Rijeka i Sindikata Narodnog kazališta Rijeka«. Tako je bilo napisano na plakatu koji je štampala Narodna štamparija. Plakat je bio bez datuma i sata jer su izvedbe bile po dogovoru. Bili smo i u Materadi, Kašteliru, Taru, Sv. Mariji na Krasu, Bujama, Savudriji, Lupoglavi, Čepić-Polju, i tko bi sve to mogao sad nabrojiti. Stanovali smo u Savudriji i vozili se na odredište. Odigrali bismo programe i vraćali se kasno natrag. Što su bila divna noćna kupanja u Savudriji! Pitke vode je bilo malo, i to iz cisterne. Kad nije bilo vode, morali smo piti vino.

Evo prilažem i jedan plakat gostovanja koji sam dobila od Franje Godeca i njegove supruge Marice Ribarić.

Kad smo bili u Sv. Mariji na Krasu nestalo je elektrike. Onda je Ivan Popović sjeo s jednim električarem na kamion, odvezao se do trafo-stanice, ušao kroz prozor u nju, otvorio vrata i njih dvojica su sredili žice. Struja je došla. Održali smo predstavu. Zbog toga što je došlo svjetlo i što se predstava mogla održati, častili su nas gledaoci sirom, pršutom i pravom pravcatom domaćom malvazijom. Sve je to bilo lijepo prostrto na bijelom stolnjaku. U Čepić-Polju smo brali mrkvu. Pomagali seljacima i onda svi zajedno pošli na predstavu. Mi igrali, oni gledali i slušali. Oblačili smo se gdje smo stigli. I štala je bila naša garderoba. S jedne strane divni istarski svijetlosivi volovi s velikim rogovima, a s druge mi glumci. Sjećam se i Jurislava Korenića. Zvali smo ga Uco. Pratio je na harmonici basa Franju Godeca i alt Dragicu Koretić te sopranisticu Željku Rajner. Bio je Uco i dirigent kada bi to bilo potrebno. Na tim gostovanjima smo uvijek divno jeli. Častili su nas. Bilo je to dobro jer se ono čega je bilo na Rijeci, dobivalo samo na bonove. Pozornicu smo brzo namještali na mjestu gdje nam se činilo da je najzgodnije. Upotrebljavali smo i drvene klade i buriće i daske i kamenje, i sve što je bilo potrebno i pri ruci da uradimo pozornicu. Nekad je i sama zemlja bila dovoljno dobra za to. Jedanput nam je na pozornici od brzine pripremanja pala jedna pisana parola. To je bio veliki tehnički promašaj jer sve treba uvijek dobro uraditi, pogotovo

za predstavu. Anđelko Štimac je došao na Rijeku još prije mene i kao režiser spremao programe za gostovanje.

Bili smo i jednog petka 2. kolovoza 1946. u programu poslije koje-
ga je bila velika zabava na Staljinovu trgu u Sušaku. Danas se taj
trg zove Trg braće Mažuranić. Poslije programa smo za plaću opet
dobili bogatu večeru. Kad god je neko poduzeće ili ustanova ili fron-
towska organizacija obilježavala neki datum, bili su uvijek pozvani čla-
novi Opere i Drame da održe program, a za nagradu smo redovito
dobili večeru. Pjevači i glumci su brzo prozvali svoje programe gulaš-
koncert jer je obično gulaš bio večera.

Rošić, Pomikalo, Czundt, Fotez i Moresko znalački i hitro počeli su
organizirati pravi teatar. Skupljali su se glumci sa svih strana. Za čas
nas je bilo ukupno 27: Anđelko Štimac, Viktor Starčić, Marijan Lovrić,
Mikaela Šarić, Zlata Nikolić, Vera Misita, Josip Maričić, Borivoje Šem-
bera, Ivan Đurđević, Đurđica Dević, Josip Marotti, Ivan Sotošek, Bran-
ka Strmac, Božena Czundt, Ivan Popović, Ivan Sebelić, Ivan Pastor-
čić, Mate Ružić, Gordana Gošić, Željka Rajner, Željko Frelić, Nevenka
Piškulić, Ljuba Didić, Josip Zappallorto, Bogdan Jerković, Zdenka Her-
šak i Marija Crnobori. Glumci su bili iz Zagreba, Osijeka, Ljubljane,
Beograda i Novog Sada. Dolazili su sami, bivali pozivani i željeli doći.
Ne zna čovjek kako je najednom stvoren ansambl koji je zaista mogao
ponijeti vrlo veliki teret, a i još su dolazili. Dolazio je i Mato Grković
i Tito Strozzi i ponovno Ka Mesarić. Rado su teatarski trudbenici dola-
zili na Rijeku. Sva ta imena bila su prve godine. Molim neka mi opro-
ste oni koje nisam spomenula. Sjećanja na žalost postaju tanka i bli-
jeda. U razgovoru smo dovlačili paučinu sjećanja i malo pomalo ona se
formirala u skoro sasvim istinitu priču.

Dobro se sjećam koliko sam se divila kazalištu na Rječini. Veliko,
divno, zlatno i crveno. Pozornica ogromna. Puhalo je sa svih strana
kada je bila bura. Zimi je jako tada bilo hladno. Na Rijeci je često
padala, zapravo curila, kiša kao da se nikada neće zaustaviti, a luka je
mirisala po moru i nafti. Bila je potpuno razrušena luka. »Piazza Verdi«
je mirisala po Rječini i po luci. Članovi »Otokara Keršovanja« su sami
očistili cijeli teatar. Nagutali su se prašine dovoljno za cijeli život. Tea-
tar je za vrijeme rata bio zatvoren i služio, kao neki bunker i skladište.
Svi su prozori bili razlupani. Ničega u njemu nije bilo. Talijani su uglav-
nom otišli,

Došao je i Boris Papandopulo. Marko Fotez u Drami i Boris Papandopulo u Operi i sve je nicalo baš kao ni iz čega. Slavko Zlatić, Rošić, Moresco, Pomikalo i Papandopulo dovlačili su sa svih strana pjevače, soliste i zboriste. Moresco je u dogovoru s Rošićem, Pomikalom i Papandopulom doveo dio tršćanske filharmonije i tako je kompletiran orkestar »Nikole Cara« postao najbolji orkestar u zemlji. U početku baš nisu znali pjevači kamo idu i nisu se odazivali na natječaj, a kada su doznali da je sve to pravo i da će imati i plaću i socijalno osiguranje i penziju, odlučše i dođoše. Bili su to odlični pjevači. Talijanski pjevači su rado dolazili jer ih je zanimala Jugoslavija, njena borba i komunizam. Moresco je jedanput za prodanu ribu u Trstu »kupio« dva tenora. I iz Milana je došla jedna grupa pjevača-solista. U početku su bile samo dvije balerine — Edita Barnemissa i Anica Pezelj. Britta Moresco je bila i balerina i koreograf. Ako je trebalo plesača, plesali su svi koji su mogli naučiti plesati. Kada su stigle prave balerine i pravi baletani iz Zagreba, Beograda i Sarajeva, dopunila se teatarska atmosfera. Sve je brujalo po kazalištu, pjevalo se i igralo. Hrvatska i talijanska drama imale su po nekoliko probe na dan. Tehničko osoblje se snalazilo kako je moglo. Njihove muke znali smo i mi i visoko ih cijenili.

Cijela uprava imala je u rješavanju problema bitno zajedničko. Nisu odustajali od najnormalnije činjenice da se bez ljudi za teatar uopće ne može praviti nikakvo kazalište. Rošić je bez pogovora bio pristaša svega što je dobro za kazalište, osim toga je izvanredno pazio na to da s pravne strane bude sve u redu jer je po zanimanju bio pravnik.

Švercali su se novi članovi još preko starog drvenog mosta bez propusnice, a propusnice su onda dolazile za njima ili iz Zagreba ili su ih dobivali na Rijeci. Sebelić je neke nove članove prevezio preko Rječine noću mamcem kao Haron. Svi smo davali, posuđivali svoje propusnice kada je bilo potrebno. I Boris Papandopulo je ustupao svoju propusnicu. Razumljivo je što je njegova žena pjevačica Jana Puleva davala svoju fotografiju na propusnici, ali Boris Papandopulo je prepoznatljiv na prvi pogled i jedinstvena fizionomija. Ništa za to, straža je bila na našoj strani, pomogla nam je maksimalno. Sve se radalo, stvaralo nekako trkom i snažno kao kada u proljeće jurnu iz zemlje usjevi, a pupoljci i lišće grunu iz drveća. Pionirski rad. Nesebičan.

Nikome ništa nije bilo teško. Pobjeda je sve uljepšala, a sloboda sve olakšala.

Veliku nam je pomoć i šakom i kapom pružao Većeslav Holjevac, komandant zone »B«. Vojna uprava je bila u Opatiji. Rijeka je ubrzo postala Jugoslavija, a u Opatiju se još išlo s propusnicom. Putovalo se autobusom i brodom do Opatije i natrag. Iz Rijeke brod je išao svaki sat, a iz Opatije svaka pola sata. Bilo je romantično. Jedanput se Veri Misiti, koja je stanovala u Opatiji, dogodilo da se autobus pokvario kada je išla u teatar na predstavu, a »Hasanaginica« je već bila počela! Muke njezine i muke naše dok nije stigla mogu se lako zamisliti. Mila Šarićeva (inače tetka Bore Šembere) igrala je Hasanagicu, a Vera Misita njezinu majku. Joca Maričić je bio režiser i Hasan-aga. Ja sam bila Sultanija. Poslije sam Sultaniju prepustila Boženi Czundt, s motivacijom da sam ja za tu ulogu prestara. Toga se Božena rado sjeća. Šarićeva se namučila s akcentima, i to još u stihu! Šarićeva je bila došla iz Ljubljane. Jedanput smo sva »djeca« Hasan-age bili kažnjeni pismenom opomenom koja je visjela na tabli mjesec dana. Bilo nam je nešto, a možda i ništa, jer to se na pozornici može lako dogoditi, strahovito i nezadrživo smiješno i to baš kad ulazi ljut Hasan-aga u dvor. Najprije su nas javno na sastanku izgrdili i osramotili, a onda smo »visili«. Upamtili smo zauvijek da se na pozornici radi samo ono što se mora raditi i što je dogovoreno, a nije dozvoljeno da se svaki za svoj račun »igra«. Na svakoj je predstavi dežurao režiser predstave i Rošić. Nismo imali daktilografkinje i svatko je tipkao sam kad mu je što trebalo. Nama je tekstove tipkala Željka Rajner. Ponudila se sama. Izvlačili smo joj papire iz mašine i odmah učili recitale. Semrekar je bio šef računovodstva. Pare su bile strogo omeđene. Dobivali smo u početku plaću u lirama. Okupacione lire. Zvali smo ih jugo-lire ili barkete jer su imale na sebi, ispred pulske Arene, barku na jedra s petokrakom zvijezdom. Tako su izgledale i poštanske marke. Ja sam imala 14.000 lira plaće. Ništa se nije moglo kupiti bez doznake. Financirala nas je zapravo vojna uprava, a od 1947. godine smo već bili plaćeni u dinarima. Ni vješalice se nisu mogle kupiti bez dozvole. Tako sam jednom dobila bon za dva lonca. Otišla sam s Markovom majkom da ih kupim, a onaj mi prodavač, dječak, kaže da cedulja ne važi, da to na toj cedulji ne piše! Žurilo mi se na probu i ja se jednostavno izderem: čitaj! U dućanu se svi okrenu. Markova mama nije znala što će od stida, a poslovođa dođe k meni i kaže: »Oprostite,

on ne razumije pisanu hrvatsku riječ«. Kao da mi je priljepio ćušku preko očiju. To se ne zaboravlja. I sada me toga stid.

Štednja je bila velika i racionalna, ljudi su bili svjesni situacije i sve je išlo odlično. Tako mi se sad, iz ove daljine, čini.

Kad se »Otokar Keršovani« preselio iz Opatije na Rijeku, nisu najprije znali gdje će stanovati, priča Ivo Sebelić. Onda je on otišao u hotel Zagreb i rekao domaćici koja je čuvala hotel da nikoga ne smije pustiti u hotel. Sebelić je govorio hrvatski i imao uniformu, a ona je gledala širom otvorenih očiju i govorila talijanski, ali ipak nikoga nije pustila u hotel. Tek poslije useljenja stigao je nalog za useljenje. Ni jedno se staklo nije zadržalo na hotelskim prozorima. Sebelić i Popović su dobili od Vojne uprave stakla i vozili ih svojeručno na las-kolima preko Korza, dovezli u hotel i stavili stakla na prozore. Kad sam došla na Rijeku, otišla sam Željku Freliću, Markovu školskom drugu i njegovoj ženi Zdenki Heršak u stan na Korzu. Zdenka me čekala na prozoru i razmišljala, priča sama, kako izgledam i kakve bunde nosim. »Kad tamo — kaže Zdenka — vidim nosača koji na kolicima gura singericu i dva trošna srednje veličine kofera, i odmah mi je bilo jasno da u tim koferima nema bunde. Ti si išla iza kolica s francuskom kapom na glavi«. I tako sam bila Zdenkin i Željkov podstanar. Oni su imali u vidu već jedan drugi stan, i kada je došao Marko, preselili su se u taj drugi stan, a mi smo postali stanari doktora Via, u kući točno pored tornja, na prvom katu, i dobro čuli svaki otkucaj sata. Bili smo sretni, imali smo stan i slušali kako »urice biju«.

Markovim dolaskom nastao je u teatru kros. Nikome nije palo na pamet da otkáže probu ili predstavu. Zlata Nikolić se sjeća kako smo u našem stanu probali »Agoniju«. Bila je zima. Starčić je bio zdrav, a ja bolesna, s temperaturom u krevetu, Zlatu bole glasnice, a Štimac kiše. Probali smo svaki dan i dobro isprobali jednu fazu predstave, a poslije dovršili u kazalištu. U kazalištu smo probali u zimskom kaputu, kapi i rukavicama. Zima, pa zima. Puše. Jednostruka stakla, nigdje dobro ne dihtaju prozori. Dugo je trebalo dok dupla stakla nisu došla na prozore. I ta jednostruka stakla jedva nam je, uz hiljadu domišljaja, smogao Josip Percan, bivši pitomac Istarskog internata u Zagrebu, a sad ili tad, rukovodilac za opskrbu OO Rijeke.

U teatru su bile samo neke zavjese. Sve je trebalo nabaviti. Sajli za cugove nigdje nema ni u snu. Stjepan Putar, rekviziter, beskrajno

zgodan, danas mi sličí na starog Petricu Kerempuha, a onda je bio mladi i mali Petrica. Zvali smo ga Cincin jer je uvijek dva puta zvonio kada je negdje dolazio. Čudesno se snalazio. Prije rata bio je vojni muzikant i kako je gdje sa službom išao, tako je u svakom kraju naučio poneki zanat. Govorio je: »Ja imam najviše veze«. Kako, pitali smo ga. »Pa, po bifeima. Tamo dolaze ljudi raznih zanata, stariji, i znaju gdje se šta može naći. Tako su mu rekli i za kit za prozore u teatru i za one male trokute, kojima se staklo prije kita učvrsti. Sve je bilo problem, a Cincinu ništa nije bilo teško. — Kako do sajli? — trebalo je otići u Jugoliniju savjetuju mu »visoke veze« u bifeu. Ode on kapetanu Kvadratinu i zamoli ga za čelične sajle da mu ih samo posudi, ako ima, a on će mu ih vratiti, jer ima u džepu doznaku za sajle, i kucka se po džepu, pa kad stignu u prodaju, časna riječ, vratit će ih. Gleda ga kapetan, digne telefon i pozajmi mu kolut od 5.000 metara. Ti cugovi još i danas traju. Poslije tri godine zove Rošić Cincina i pita ga je li vratio sajle. »Kak? Pa nis ih mogel kupiti, a doznaku imam«, i opet kucka po džepu, sad već drugog radnog odijela. »Znate li da ćete morati na sud?« pita ga Rošić. »Bum išel, zakaj ne. Doznaku imam v žepu«. »Otiđite do kapetana i raspravite stvar«. I otišao je. Kuckao je po džepu i lijepo rekao kapetanu da nije mogao sajle kupiti jer ih još nema u prodaji. Što da se radi, inventar treba složiti, kaže kapetan. »Znate kaj, gospon kapetan, poklonite te sajle teatru, to vam je najpametnije«. I tako je teatar dobio sajle, a Putar nije trebao dokazivati da nikakve doznake — v žepu — nije imao. Doznake nosio ili ne nosio, do stvari je dolazio. I do električnih žica je preko bifea došao jer su svi električni kabeli bili iz zidova teatra izvučeni, a bez elektrike je teško u kazalištu. Obične žice i kiseline za svoje majstorije dobio je iz »Turbine«. Išao je pješke čak tamo negdje daleko iza Kastva na Smučeni brijeg po kozu za »Dubravku« i pješke ju je dovodio na svaku predstavu, a poslije odvodio. Do golubova mu je bilo dosta teško doći. Istina, namočio je bio kruh u rakiju i dao golubovima, ali oni su se napili i pobjegli na najviša mjesta na krovovima i tamo zaspali, pa nije mogao do njih. Dobio je onda dva goluba u jednoj gajbi iz Smučenog brijega. Dao mu ih je zauvijek jedan seljak. Uopće su svi išli jako na ruku teatru. Nekako im je bilo drago da će Rijeka imati svoje kazalište koje će im biti blizu. U teatar su dolazili mnogi i izdaleka, pješke, jer se u teatru govorilo na njihovom jeziku. Ponijeli bi

sa sobom malo kruha, malo sira, malo bevande i onda poslije predstave, opet isto toliko daleko, natrag.

Probali smo i po četiri komada dnevno. Jedanput sam tako išla na probu i pred tržnicom me zaustavi jedna žena u istrijski veza-nom facolu i u crnoj kotuli s crnom traveršom. Na ruci je imala jednu košaricu prekritu krpom i zapitala me — »gospa, ćete češnjaka?« — »Ču« — kupila sam cijeli vijenac češnjaka i jela ga svaki dan jer su me boljale desni i počele krvariti. Možete zamisliti probu poslije takve kure! Jednog sam se dana na probi ispričavala Viktoru Starčiću zbog toga češnjaka. »Gdje ste ga dobili« — znatiželjno me upitao. Donijela sam mu nekoliko glavica. Bio je jako zadovoljan. Tržnica je uglavnom bila prekrivena vrećama. Glavna hrana su bile konzerve. Preko sindikata smo dobivali ponekad krumpir i kupus, brašno, rižu i zaboravila sam što još. Da, Unrinu slaninu, bila je odlična. Bila su odlična i Unrina jaja u prahu, mlijeko u prahu, kakao u granulama i prahu. Ono svinjsko meso s jabukama bilo je grozno, a vitaminski bomboni su bili veoma ukusni.

Kratko vrijeme grupa »Otokar Krešovani«, kada je došla na Rije-ku, nije znala gdje zapravo pripada, tko treba da o njoj vodi brigu. Otišli su do Većeslava Holjevca i on je naredio svom intendantu neka im da hrane za dva mjeseca. Dva kamiona hrane došla su za teatar. Opet su na »juriš« osvojili jednu prostoriju za magazin u pokrajnjoj ulici blizu teatra. Smjestili su namirnice u magazin i naizmjenice čuvali stražu. Pokrili su se zelenim Unrinim jorganima i tjerali pantagane koje su pretrčavale preko njih. Tek su kasnije dobili dozvolu s pečati-ma da smiju u taj prostor. Tako je to bilo. Bilo je teško vrijeme i golo-tinje i bosotinje i gladi, ali svako s kim sam, sad nakon toliko godina, razgovarala, kaže: »Teško, divno, nesebično vrijeme. Bili smo siromašni i veseli«. I prostorija za menzu bila je zauzeta na juriš, a dozvola sa tri riječi i pečatom došla je naknadno da bi se mogao i pravno braniti ulazak u taj prostor. Poslije je Gradski odbor preuzeo brigu o članovima teatra, bio nam je podijeljen čak i toaletni sapun. Sapun je bio dokaz zaista velike brige. Pop (Popović) je bio »glavni od menze«, koja je bila u današnjem Klubu podmorskih ribolovaca na Mrtvom kanalu, danas Gupčeva ulica, a prije Via Raffaello Santi.

Bez spremnosti i stručnosti tehničkog osoblja čak se i ne može zamisliti pogon tog čuda koje se zove kazalište. Franjo Uršić je bio tih, uporan, izdržljiv, marljiv, znalac na tom području. Bez njega zaista,

ruku na srce, ne bi išla tako dobro ta strana kazališta. Štedio je bjesomučno i s malo materijalnih sredstava i dobrom riječi neizmjerio je mnogo postizavao. Električne kabele držao je u željeznoj blagajni i izdavao točno na centimetar koliko je gdje za određenu svrhu trebalo. Prije njega je Boldin bio tehnički šef, a poslije je Boldin bio šef scene. Boldinova žena bila je garderobijerka. Uvijek nam je nastojala ugrijati garderobu s grijalicom na dvije žice. Članovi »Otokara Keršovanija« ne mogu zaboraviti ni Berta Dorčića, pitura, koji je poput Cincina bio spretni i snalažljiv. I on je bio jedan kazališni »luđak«.

Putar je na primjer veliku kinesku vazu koja se na generalnoj probi »Batterfly« razbila zaljepio komad po komad gustim ljepilom, koje je napravio od izdrobljenog češnjaka i acetona. Vaza živi i danas. Nakit je pravio od Unrinih lamica koje je lijepo izrezao, zamočio u ključalu dušičnu kiselinu i odmah, onako vruće, spustio u hladnu vodu i onda, kroz slamku, prskao bijelim lakom za nokte. Tako je napravio nakit za »Otela« Marijana Lovrića. Marijan priča kako je morao ona važnija mjesta »Otela« potcrtati da ih može izgovoriti punom parom, a ostalo malo blaže jer onako mršav i izgledno jednostavno nije imao snage cijelu ulogu izgovoriti jednakim adekvatnim kapacitetom. Stigla je i hrpa perli u šnajderaj. Opet Cincin. Odlično su te perle došle šnajderaju, a nama glumicama bile dragocjeni »nakit«. I čitava hrpa oružja je jednog dana stigla sa tavana jedne napuštene kuće. Od jednog je svećenika Putar kupio Majku Božju za »Toscu«, a kandilo je posuđivao za svaku predstavu od pravoslavnog svećenika. Katolički svećenik je prodao Majku Božju jer je bio zadovoljan mjestom gdje će ona odsada živjeti. Namještaj smo dobili od magazina Narodnih dobara. Iz toga smo magazina dobili gotovo sve, do lusteru i tepiha i žlica. Božena Czundt bila je zadužena da nađe sve što je bilo dobro za pozorišne kostime: torbice, rukavice, šalove, šešire, i druge toaletne sitnice. Vojna nam je uprava bila spas. Kad je »Toska« gostovala u Puli, zamolio je rekviziter Putar u menzi OZN-e da mu daju pečeni jagnjeći but za Škarpiu — Pihlera. Dobio je, i bio sretan. Pravio je Cincin i kopče za haljine, cvijeće, narukvice i svakojako prstenje i ostale drangulije, koje bi dobu kostima bile potrebne. Reflektore je pravio od velikih konzervi i kanti. Imali smo sve ni iz čega.

Rijeka sva srušena, a u teatru smo mogli dočarati svaki ambijent. Bogati salon dady Milford u »Spletka i ljubav« Schillera, za Žedrinskog je bila igračka. To, kako smo se i na toj predstavi smrzavali, znamo

samo mi. Zlata Nikolić — lady Milford i ja Lujza — u garderobi smo se stiskale da se tijelom zgrijemo, jer su kostimi bili od tankog materijala, a puhalo je kao vrag. Premijera je bila 29. XII 1946. godine. Sjećam se kako su se riječi Marijanu Lovriću — Ferdinandu pretvarale u zgusnutu paru. Marotti — Wurm je, dok mi je diktirao pismo, trljao ruke od hladnoće. Joca Maričić i Viktor Starčić su imale tople kostime i bilo im je nešto lakše. Zavjesa se na pozornici ljuljala od bure. Marija Milošević, frizerka, držeći češalj u ruci govorila je kako joj češalj leđi prste. Sve prostorije za publiku bile su bolje ugrijane od garderoba i prostorija gdje glumci rade. Ipak nitko nije izostao ni s probe, ni sa predstave. Bilo je bezbroj slučajeva da su glumci bolesni igrali i sa 40 stupnjeva temperature, a pjevač Tiberio Gaboardi je imao neku čudnu padavicu, i padao je u nesvijest za vrijeme predstave. Pozvao ga je onda Papandopulo i rekao: »Je, znate dobro je, pali ste u nesvijest, to razumijem, ali drugi put bar pričekajte pauzu. Sramota je prekidati predstavu. To ne ide.« — Vjekoslav Kos, šef maske uvijek je govorio: »Lako ćemo mi to«, ta je rečenica zaista djelovala, jer kad je njemu lako i nama je bilo lakše. Stvarno se nekako sve složilo. Posuđivao nam je i Zagreb perike, a i dovijali smo se svakojako. Lijepili smo i ovčju vunu.

Na samom početku u šnajderaju bila je šef Tina Ferrari. Poslije je došla Marica Ribarić. Bile smo zajedno u Istarskom internatu u Zagrebu. Stvarala je u onoj neimaštini naprosto čuda. Rajfove za krinoline i bidermajer pravili su od federa starih gramofona. Kad je Tito Strozzi vidio »Borisa Godunova«, pitao je Žedrinskog: »Otkuda vam ti kostimi?« »Pitaj Maricu«, odgovorio je Žedri. Zbilja se može napraviti divne kostime od gradla za madrace. Farbali su i slikali tkanine. Anlinskih boja ni od korova. Nešto se nabavljalo preko »visokih veza«, a nešto su morali i slati u Zagreb na farbanje. Cvijeće su pravili od špekula. Sve što su napravili lijepo je izgledalo. Dekolte je bio strogo zabranjen. Tosca je bila zatvorena do grla jer je dekolte bio dekadentan. I vitka i krupna pjevačica nosile su isti kostim. Napravio se kostim, a rukavi su se mijenjali, i tako davali boju epohe. Suknja mame Lučije iz »Cavallerije« je igrala svuda gdje se ukazala potreba. Isti kostimi su bili i u drami i hrvatskoj i talijanskoj i u operi. Tehničko osoblje je pomagalo jedno drugom maksimalno. Nisu se dijelili. Dekorateri su pomagali šnajderima i obratno. Nitko nije računao na vrijeme, ni tražio novac. Odgajali su se međusobno. Poslije svake premijere

su uprava i režiseri obilazili sve radionice i zahvaljivali osoblju. Lijep je to bio običaj. U maloj menzi, kao u rupi, u susjednoj ulici, bio je uvijek prijem poslije premijere. Sutradan otvarao bi Rošić u sedam ujutro radionice, gledao na sat i govorio: »To je Omega, sedam je sati, treba početi posao«. Radilo je tehničko osoblje i do 4 sata ujutro, a u sedam su već bili na poslu. Nisu se tužili. Generalna »Bez miraza« trajala je do 4 ujutro. — Sve je bilo u duhu vremena: skromno, jednostavno, samozatajno, strpljivo. Bili smo veoma marljivi. — Sjećam se, kao danas, diskusije poslije premijere »Bez miraza«. Te su diskusije bile vrlo slabe, bez dovoljno znanja, pa i šireg obrazovanja. Poslije tih diskusija obično smo bili nešto promijenjeni, iznenađeni i zbunjeni. (Uostalom i danas, poslije diskusije, ne znam kako da namjestim glavu da mi oči budu naprijed.)

Ernesta Turina, Cincinova žena, inače šnajderica i garderobijerka, skupljala je otpatke od kostima i od toga pravila odijelca i haljinice za djecu. Ja sam prva učila pionire, u tek osnovanom Pionirskom kazalištu na Sušaku, govoriti i recitirati. Među njima su bile Neva Rošić i Branko Petrić.

Ernesta još pripovijeda kako su opera i talijanska drama došli, po pripojenju zone »A«, zoni »B« u Umag na gostovanje. Za vrijeme zone »A« tu je bilo svega, nakon pripojenja ni trunke kruha. Trebalo je sve iznova. U Umagu, u kazalištu, koje je bilo pretvoreno u magazin, trunuo je luk. Dva su kamiona ljudi i stvari došla iz Rijeke na gostovanje! Teatarski ljudi su to sve očistili. Namučili se dobro. Kad su sve pripremili i sredili, otišli su na kupanje da i sebe malo uredi. Vratili su se s kupanja u prostorije kazališta i našli scenu porušenu, sve ispremetano! Sad je trebalo velike pribranosti i strpljenja i ponovo sve urediti. Predstave su ipak bile održane pred punom dvoranom.

Sjećam se, nije bilo lako doći u zonu »A«. Ja nisam mogla dobiti tu propusnicu jer sam u zoni »A« imala rodbinu. Oni koji su dobili propusnicu za zonu »B« u Zagrebu, nisu mogli u zonu »A«, a oni koji su dobili na Rijeci propusnicu, na njoj je bila dozvola i za zonu »A«. Tako su jedanput išli Jurislav Korenić, Franjo Uršić i Putar u Pulu da nabave neke stvari za kazalište i da vide bi li se tamo moglo gostovati. Uršić nije mogao prijeći u zonu »A« jer je njegova propusnica bila samo na hrvatskom jeziku, izdana u Zagrebu. Prešli su Cincin i Korenić i otišli u pulsko kazalište. O gostovanju nije moglo biti ni govora.

Jedan im je svećenik nudio kazalište na prodaju za 3 miliona lira jer je ono, kaže, njegovo vlasništvo. Kasnije kada je zona »A« postala naša, sve su oni, koji su odlazili uništili iza sebe i upropastili isto tako kao i u Umagu. U teatru su sasvim demolirali sjedišta, pa je poslije svako novo sjedalo koštalo 5 hiljada lira. I u Puli je svega bilo za vrijeme zone »A«, a poslije ništa. Trebalo je i tu sve ispočetka.

U riječkom kazalištu bila je osnovana i knjižnica. Rastrčali su se kazališni ljudi i skupljali knjige. Otvoren je i bife za publiku. Prva bifedžijka je bila Kiti, žena Viktora Starčića. Proradila je kasa uzajamne pomoći. Crveni kutić je bio u blizini teatra i plesalo se u njemu. Sve se galopirajući kretalo. Na svim plakatima bila su i imena tehničkog osoblja. Jedino im se tako moglo priznati silan trud. Posuđivali smo za scenu i svoje lične stvari. Od Unre smo dobili silu cipela, koje smo kupovali gotovo ni za što, ali one nisu bile uvijek baš dobre za pozornicu, pa smo ih prilagođavali sa raznim ukrasima.

Svake smo subote išli na gradnju Bulevara Marxa i Engelsa, uz pjesmu »da nam živi, živi rad«. Ubrzo je nastala bura. Jedna je balearina morala izostati s predstave jer je upotrebom drugih mišića, a ne onih za ples, dobila temperaturu od upale mišića, a Nikoletti, koji je u orkestru svirao pikolo i flautu, uzbuđeno je vikao: »Ma, io sono comunista«. Mislio je da na rad idu samo oni koji nisu komunisti. Gudači i pijanisti isto su se bunili, i tako malo pomalo, na jednom sastanku je riješeno da ipak ne moraju svi ići na rad. Bile su dvije stranke. Pobjedila je ona koja je štitila profesionalne ruke i noge. Eilo je i svađe, ali ipak sve je dobro što se dobro svrši.

Čovjek se ne bi nadao gdje može naći koristi. Jedanput je jedan stari paravan poslužio sa svojim slikama žena i cvijeća za kostime »Šišmiša«. Moji kostimi za Larisu u »Bez miraza« bili su od običnog tankog bijelog platna podstavljenog i gore su bile prišivene vrpce u boji. Dobro je to izgledalo. Vera Misita je znala mnogo lijepog i praktičnog sugerirati šnajderima i kostimografima. Pomagali smo jedni drugima i privatno i u poslu, a nekad se sve to spojilo i izgledalo da živimo samo za teatar. Božena Czundt, Željka Rajner i ja smo vrlo često bile zajedno na samom početku mog dolaska na Rijeku. Učile smo tekstove i lupale šlag od Unrina mlijeka iz konzervi za kakao, ako smo imale vremena, mlijeka i kakaa. Jedne smo noći sašile haljinu za moje vjenčanje. Ja sam krojila i zapovijedala kako da mi pomažu.

Željka se točno sjeća kako je haljina bila sašivena. Bila je boje starog zlata i grozno se gužvala. Sutradan ujutro, poslije te noći šivanja, otputovala sam brodom u Dubrovnik. U Zadru se ukrcao Marko Fotez. U dubrovačkoj nas je općini vjenčao Boro Kriletić, matičar, amater glumac koji je igrao »Dunda Maroja« u adaptaciji Marka Foteza. To je bilo 31. VIII 1946. Kad smo se vratili iz Dubrovnika, a brzo smo se vratili, nastala je grdna žurba oko proba i priprema za otvaranje kazališta. Sve je brujalo. Štimanje instrumenata, pokusi zborova, orkestra, pjevača, muke šnajdera, vlasuljara, rekvizita. Talijanska drama je probala punom parom. Došli su iz Italije i pravi profesionalci. Iz Italije? To znači iz Pule! Bili su odlični drugari.

Žedrinski je mirno i duhovito rješavao situacije. Uvijek dobar i blag i uvijek jednako visok. U nas je stanovao. Ja sam kuhala za nas troje. Frcalo je suđe na sve strane. Nikada nitko nije znao koja će vrsta ručka na kraju ispasti. Ipak smo ostali živi! Jedanput sam na plinu popalila kosu i trepavice. Dobro sam i prošla!

Za »Dubravku« je Zagreb posudio kostime. Dubravku je igrala Božena Czundt. Ona je bila i prvi spiker na radio-stanici, dok se nije plaćalo. Ja sam igrala Jeljenku i trčala za Borom Šemberom. On je igrao Divjaka. Baš je bio smiješan. Sve je bilo u redu dok smo obično probali, ali kad sam obukla kostim satirice, orkestar se digao da vidi kakve noge imam. Boris Papandopulo ih je potjerao na mjesta. Imala sam kostim koji je nekad nosila Vika Podgorska. Bila sam na to silno ponosna.

Lijepo su tu predstavu složili Marko Fotez, Boris Papandopulo i Vladimir Žedrinski. Kad je počela »Himna slobodi«, Željko Frelić, kao »redovnik«, puštao je dva goluba, a čitavo gledalište je ustalo. Ljudi su zaista plakali, grcali od sreće i okom i srcem i umom. Znete li što je to urnebes? E, to je bilo na kraju predstave. To je živa istina.

Već 22. X bila je premijera »Na straži« od Viktora Cara Emina u režiji Anđelka Štimca. S tom smo predstavom bili na izgradnji pruge Šamac—Sarajevo 1947. godine.

Kad smo sigli na odredište, sipila je kišica. Bio je sumrak. Posuli su nas diditijem. Spavali smo na prečkama i uključili se u život graditelja pruge. Predstave su bile predvečer, završavale se u mraku. Jeli smo iz porcija. Nitko nije od nas ponio žlice. Jeli smo prstima. Gledam ja tako onu porciju i mislim s koje strane da počnem. Marko je stajao

pored mene. Jedna omladinka pored mene reče mi: »Čekaj drugarice, sad ću ja«. Ona brzo završi svoj obrok, obliže žlicu i pruži mi je. Marko me gurne nogom. Uplašio se da ne uzmem žlicu. Pogriješio je jer ja sam žlicu normalno uzela i počela jesti. Samo mi je prvi zalogaj malo teže pao, a poslije je sve bilo u redu. Oko mene se okupljala omladina jer sam imala pozitivan tekst. Veru Misitu nisu marili, igrala je Floru, bila je zla maćeha i za fašiste. Vera mi na to kaže: »Eto vidiš, nije samo glumac zaslužan da ga publika voli. I pisac to određuje«. Taj mi je nauk dobro došao za cijeli život.

Tu 1946/47. sezonu Hrvatska drama dala je 13 predstava:

»Dubravka«	Gundulić	Fotez	20. X 46.	Žedrinski
»Na straži«	V. E. Car	Štimac	26. X 46.	Žedrinski
»Ožalošćena porodica«	B. Nušić	J. Maričić	9. XI 46.	Žedrinski
»U agoniji«	M. Krleža	Štimac	4. XII 46.	Žedrinski
»Hasanaginica«	M. Ogrizović	J. Maričić	19. XII 46.	Žedrinski
»Spletka i ljubav«	F. Schiller	Fotez	29. XII 46.	Žedrinski
»Sretan brak«	M. Triger	V. Starčić	23. I 47.	Žedrinski
»Dundo Maroje«	M. Držić - Fotez	Fotez	4. II 47.	Žedrinski
»Umišljeni bolesnik«	J. B. Moliere	Štimac	25. II 47.	Žedrinski
»Bez miraza«	A. N. Ostrovski	Fotez	13. III 47.	Žedrinski
»Plamen pod bedemom«	I. Žic - Klačić	Fotez	23. IV 47.	Trepša
»Za dobro naroda«	I. Cankar	Štimac	7. IV 47.	Trepša
»Kućevlasnici«	Show	Lovrić	10. VI 47.	Colombo

I za »Spletku i ljubav« dobili smo kostime iz Zagreba. Marko Fotez je režirao i drame i opere. Tako je režirao i »Nikolu Šubića Zrinjskog«. Predstava se ubrajala u visok kvalitet opernih predstava.

Djelovanje teatra se naglo širilo i raslo. Marko Fotez je pripremio i radio-izvedbe. To je bio presjek kroz hrvatsku dramaturgiju. Bio je tu: Držićev »Plakir«, Demeterov »Crni dijak«, »Barun Tamburlanović«, »Karlo Drački« Franje Markovića, Kumičićeve »Sestre«, »Matija Gubec« Mirka Bogovića, »Kraljević Marko« Petra Preradovića, pa još pisci Janko Jurković, J. E. Tomić, Ivan Kozarac, Stjepan Miletić, S. S. Kranjčević, Ivo Vojnović, Milan Ogrizović, Josip Kosor, Milan Šenoa, Viktor Car Emin i drugi. Tako je i ovim radio-izvedbama Riječka hrvatska drama obavljala svoju misiju.

Nevolja je bilo sve manje. Jedna je s kupusom. Dugo je stajao kupus u vagonima ispred teatra. Stajao je dok se nije upalio. Teatarski ljudi su ga očistili i onda čista poslali vagonima dalje, a kamioni odnesoše trulež. I tako se uklonio smrad.

U novinama su nas uglavnom hvalili. Jedanput su napisali: »Najpozitivnije u čitavom dosadašnjem radu, ne samo drame nego i cijelog kazališta, jest činjenica da svaka premijera znači ne samo jedan kvalitetni dobitak, nego znači stalno kretanje naprijed, kako u režiji, tako i u kreaciji pojedinih uloga«.

Nastupali smo i u Čitaonici, i to s velikim respektom. Čitali smo dramska djela. Objave programa su i tu bile na dva jezika.

Marko Fotez je volio djela postaviti prvi put. Tako je bilo i sa »Svadbom u Malinovki« od Rjabova. To je kao neki komad s pjevanjem i pucanjem, pa su zato u komadu sudjelovali operni i dramski glumci, zdušno kao da rade samo na svom području. Predstavu su uradili Fotez, Papandopulo, Žedrinski i Britta Moresco. Sjajno je ispalo. Premijera je bila 22. V 1947. Ljubomir Didić je Papandžuka igrao nezadrživo smiješno.

Došao nam je jednom u posjet Gabrijel Hart, režiser iz Praga. Skupili smo se da čujemo što će nam pričati o svojoj zemlji. Slušali smo ga pažljivo, a onda ga Lovrić zapita: »Kako to da kod vas nema ni jedne nove drame?« Hart je malo stao i onda odgovorio: »Nenji, nenji,« to »nenji-nenji« često spominjem kad nečeg nema ili kad se nešto ne može. Baš mi se to sviđelo. Bio je i koncert ruskih glumaca pripovjedača. To je bilo vrlo poučno i interesantno. Šteta što mi tako slabo ili nikako ne njeđujemo tu vrstu kazivanja.

»Dundo«, Držić-Fotez, zaista je bio dobro primljen. Starčić je igrao Dunda, a Štimac Pometa. Fotez je režirao.

Sa »Bez miraza« gostovali smo u Zagrebu. Imali smo dvije predstave. Dobro smo prošli. Istina, sud je bio pokroviteljski, velikog grada prema provinciji! Što se može! Te sezone zadnja predstava je bila »Kućevlasnici« Bernarda Showa u režiji Marijana Lovrića. Igrala sam Blanch. Skoro smo pomrli od vrućine i mi i publika. Skidali su ljudi žaket. U gledalištu, ali Rošić nije dao da glumci gledaoci skinu žaket. Želio je da glumac bude u svakom pogledu primjer uljudnosti i uvijek uzor! Lijepa i prava želja!

U prvoj smo sezoni imali 25 predstava, i to ne malih. Hrvatska drama 13, opera 7, talijanska drama 5. Samo je blagajnica jedanput izostala s posla, zbog bolesti, i tada je Rošić prodavao karte.

Na Staru godinu 1947, igrali smo »Dubravku« u hotelu »Kvarner« na improviziranoj pozornici i na tu su predstavu došli saveznički oficiri. Čak smo ih i dugo čekali! Ja sam toga puta došla kao gost jer sam već bila članica Jugoslavenskog dramskog pozorišta u Beogradu. Programi su bili štampani na hrvatskom, talijanskom i engleskom jeziku. Nemam ni jedan program.

Već 11. III 1947. godine bilo je sto izvedaba sa 68.604 posjetioca. Nije bilo loše.

Mnogo sam napisala, a i mnogo smo zaboravili. Neka nam bude oprošteno. To molim u ime svih nas koji smo o tom početku prizivali uspomene.

Da, zaboravila sam: imali smo samo pet članova administracije.